

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ХАРЧЕНКО Світлана Василівна

УДК 811.161.2'367

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТА КОМУНІКАТИВНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ
СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ГРИЩЕНКО Арнольд Панасович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач
кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ШУЛЬЖУК Каленик Федорович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
ПЛЮЩ Надія Прокопівна
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, заступник декана
філологічного факультету

Провідна установа – Кіровоградський державний педагогічний
університет імені В.Винниченка,
кафедра української мови, Міністерство
освіти і науки України, м.Кіровоград

Захист відбудеться “15” січня 2002 року о _14³⁰_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “__11_” грудня 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Антропоцентризація мовознавчих досліджень зумовлює потребу в аналізі синтаксичних конструкцій на формально-граматичному, семантичному і комунікативному рівнях. Цілісність синтаксичної теорії досягається різноаспектним описом синтаксичних одиниць, зокрема речень у різних виявах їхньої сутності.

У сучасному українському мовознавстві зростає інтерес до речень спонукальної модальності, бо семантична, формально-граматична, семантико-синтаксична і комунікативна структура речень дотепер досліджувалась насамперед на матеріалі речень розповідної модальності.

Речення спонукальної модальності сучасної української літературної мови стали об'єктом досліджень переважно у зв'язку з вивченням способових форм дієслова в статтях О.С.Мельничука, К.Г.Городенської, А.П.Грищенка, Л.О.Кадомцевої, М.Я.Плющ, В.М.Русанівського та ін. Розглядаються розповідні конструкції і в синтаксичних описах сучасної української мови як один з різновидів речення за метою висловлювання (І.Р.Вихованець, Н.В.Гуйванюк, П.С.Дудик, А.П.Загнітко, М.У.Каранська, І.І.Слинько та ін.); у працях з семантичного синтаксису (Л.В.Бережан, О.І.Наконечна, С.В.Мясоєдова, Н.В.Швидка).

Повніше ніж в україністиці речення спонукальної модальності досліджені на матеріалі російської мови. Спонукальні речення з формально-граматичного погляду розглядають О.О.Шахматов, О.М.Пешковський, І.С.Андреева, А.В.Бельський, О.П.Володін, Л.О.Сергієвська, В.С.Храковський, та інші; у функціонально-семантичному аспекті – О.С.Кондзеля; на семантичному рівні – О.П.Володін, В.Г.Гак, В.С.Храковський та ін.; на комунікативному – В.М.Абашина.

Спонукування становить важливий аспект теорії мовленнєвих актів (Дж.Остін, Дж.Р.Серль, А.Вежбицька, О.І.Беляєва, Л.М.Медведева), в якій роль висловлень в міжособистісній комунікації трактується в аспекті намірів мовців під час спілкування і того впливу, який спонукальні структури справляють на адресатів.

Незважаючи на посилений інтерес до речень спонукальної модальності, їх семантико-синтаксична і комунікативна структура ще не знайшла належного висвітлення. Відсутні наукові праці, присвячені, зокрема, особливостям семантико-синтаксичної структури з експлікованим та імплікованим предикатом. Поза увагою дослідників залишилися умови транспозиції розповідних і питальних речень у спонукальні. Залишаються нез'ясованими питання, пов'язані з актуальним членуванням речень спонукальної модальності. Усе це зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану науково-дослідної роботи кафедри української мови, виступає складовою частиною комплексної теми “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”.

Об'єктом дослідження виступають прості, складносурядні та складнопірядні речення, які містять сему спонукальної модальності.

Предмет дослідження – комунікативний зміст та обсяг категорії спонукальної модальності, її функції, засоби семантико-синтаксичного вираження спонукальної модальності, умови їх функціонування; актуальне членування речень спонукальної модальності, його принципи й визначальні характеристики.

Мета роботи – з'ясувати особливості різнотипних структур спонукальних речень у сучасній українській літературній мові, охарактеризувати умови їх уживання та функції.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання конкретних **завдань**:

- уточнити зміст та обсяг поняття “спонукальна модальність”;
- визначити комунікативні функції спонукальної модальності;
- з'ясувати психологічні засади спілкування, акту волевиявлення (спонукання);
- витлумачити фактори, які впливають на вибір тієї чи іншої семантико-синтаксичної структури в процесі комунікації;
- виявити умови функціонально-комунікативної транспозиції неспонукальних конструкцій у спонукальні;
- встановити закономірності формування комунікативної структури простих, складносурядних і складнопірядних речень спонукальної модальності та її типи;
- визначити умови реалізації певного функціонального типу комунікативної структури простих, складносурядних та складнопірядних речень спонукальної модальності.

Матеріалом дослідження стали речення спонукальної модальності, дібрані з творів українських письменників XIX-XX століття методом суцільного виписування.

Методологія та методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань обрано методологічні засади про мову як системне явище, про єдність змісту та форми мовних одиниць, про розуміння речення як багатоаспектної одиниці.

Специфіка засобів вираження спонукальної модальності та їх комунікативної структури зумовила застосування в дисертації відповідних методів дослідження. У роботі використано описовий метод, доповнений аналізом за семантичними множниками, що допомогло скласифікувати відповідні явища за спільністю певної ознаки; також прийом синтаксичних трансформацій знайшов своє часткове втілення в дисертації.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше описані особливості семантико-синтаксичної і комунікативної структури речень спонукальної модальності на матеріалі української мови; визначено психологічні засади й основні комунікативні функції спонукальної модальності; з'ясовано деривативні можливості лексико-семантичних груп дієслова; здійснено системний аналіз семантико-синтаксичної та комунікативної структури речень спонукальної модальності; з'ясовано умови успішної реалізації акту спонукання.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній на засадах комплексного аналізу спонукальності як однієї з визначальних комунікативних категорій: а) з'ясовано

принципи співвідношення між системними моделями (зразками) відповідних синтаксичних конструкцій і конкретними висловленнями як їх мовленнєвими реалізаціями залежно від прагматичних потреб спілкування, ситуацій, встановлення контакту між адресантом і адресатом як безпосередніми учасниками комунікативної ситуації; б) запропоновано уточнені критерії розмежування часткових виявів спонукальності залежно від семантико-синтаксичної та комунікативної організації відповідних висловлень, що можна кваліфікувати як встановлення певної кореляції між планами змісту і вираження.

Практичне значення. Дисертаційне дослідження містить теоретичні положення і практичний аналіз відповідних мовних явищ, які можуть бути використані в підручниках і посібниках з синтаксису української мови для вищої і середньої школи, а також у посібниках, орієнтованих на з'ясування проблем усномовної комунікації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлені у доповідях на Міжнародній науково-практичній конференції “Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин” (Міжнародний інститут лінгвістики і права. 15 квітня 2000р.), на Всеукраїнській науковій конференції “Християнство й українська мова” (Інститут української мови НАН України, Інститут богословської термінології та перекладів Львівської богословської академії. 5-6 жовтня 2000р.), на Всеукраїнській науковій конференції “Граматичні категорії української мови” (Вінницький державний педагогічний університет імені М.М.Коцюбинського. Інститут української мови НАН України. 21-23 листопада 2000р.), на звітній науковій конференції Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2001рік) та на Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми державного будівництва в умовах європейського шляху розвитку незалежної України” (Міжнародний інститут лінгвістики і права. 25 квітня 2001р.). Зміст роботи викладений у семи публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії, умовних скорочень та списку використаних джерел. Список використаної літератури становить 220 найменувань. Обсяг дисертації без бібліографії, умовних скорочень та списку використаних джерел – 180с., повний обсяг роботи – 207с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** подається загальна характеристика роботи, обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, охарактеризовано методи дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено відомості про її апробацію.

У **першому розділі** – “*Модальна сутність категорії спонування*” – на основі аналізу мовного матеріалу, результатів дослідження мовної модальності обґрунтовується статус спонукальної модальності як функціонально-семантичної субкатегорії. У розділі викладено теоретичні засади дослідження, визначено його поняттєво-термінологічний апарат.

Спонукальну модальність прийнято виділяти в межах об'єктивних модальних значень як функціонально-семантичну субкатегорію, яка відображає емоційно-вольові стосунки між

комунікантами. Це зумовлюється насамперед комунікативними настановами, потребами мовленнєвої реалізації спонукання, яка (реалізація) у своїх конкретних виявах зумовлюється особистісними, соціальними та ситуативними чинниками.

Інваріантне спонукальне значення визначається наявністю 1) вольового імпульсу, 2) певного спонукання до дії, 3) вказівкою на дію, до якої спонукається адресат. Варіантне значення спонукальної модальності формують аспекти волевиявлення і цілеспрямованості, ірреальності значення, а також особистісний, соціальний, ситуативний.

Речення спонукальної модальності, маючи свою особливу семантичну структуру, виконують властиві тільки їм комунікативні функції, а саме: денотативно-спонукальну (*Валієв враз зупинився, завмер, прислухаючись, потім вигукнув: – **Лягай!*** (А.Дімаров), регулятивно-спонукальну (*Олена Федорівна пильно стежила за Мишковим обличчям. – **Ти правду кажеш? Ану глянь мені у вічі!*** (О.Донченко), фатично-спонукальну (*Володя засміявся:*

*– Ти плетеш дурниці... Петро похитав головою і, безнадійно махнувши рукою, пішов геть. – **Петре!** – Та той навіть не обернувся..* (І.Багмут); ***Мартіан*** (гукає, підвівши голову вгору). ***Авреліє! Авреліє*** (озивається з горішньої кімнати). *Я йду* (Л.Українка). Визначення функції конкретного речення здійснюється з урахуванням можливих відмінностей між мовним змістом висловлення і тією інформацією, яка базується на цьому змісті. Основними показниками при цьому виступають прагматичні наміри мовця та певна ситуація мовлення.

Спонукання як психологічний вплив одного комуніканта на іншого з метою змінити його поведінку реалізується в акті волевиявлення, який передбачає обов'язкову наявність мовця – суб'єкта (виступає ініціатором спонукання і виражає вольовий імпульс) і слухача (з одного боку, він є об'єктом, на який спрямовані комунікативні дії адресанта і який сприймає спонукання, а з іншого, досить часто сам в умовах реалізації прямої спонукальності виступає суб'єктом спонукуваної дії. Адресатом спонукання може виступати як істота (людина, тварина), так і неістота (дощ, вітер, сонце тощо). Наприклад: – ***А виходьте-но сюди, Панасе Яковичу!*** – *постукали у вікно і поставили колоду біля сіней* (М.Медуниця); ***Величко: Підсудний, подайте назву розвідок на записці*** (О.Довженко); *Орач наблизився до шляху. Він уперто налягав на плуга, покрикуючи хрипливатим голосом: – **Соб! Соб!.. Цабе! Цабе!..*** – *Воли слухняно корилися господареві, пнулися з шкури, аби догодити господареві* (М.Медуниця); ***Вийди, вийди, сонечко, на бабине віконечко, на дідове полечко*** (Нар.тв.); ***Ой не світи, місяченьку, та на той перелаз...*** (Нар.тв.).

Спонукання як різновид психічної і мовленнєвої діяльності, як сукупність певних дій завжди чимось зумовлене, мотивоване (як і все в об'єктивному світі), тобто спонукання завжди мотивоване тим, що потрібно зробити з погляду об'єктивно-суб'єктивної цінності. Динаміка мотивації змінюється відповідно до предметних характеристик ситуацій, а також за поведінкою комунікантів.

Акт волевиявлення (рис.1) не одно-, а двоспрямований, бо особа, яка приймає та інтерпретує імпульс спонукання, також докладає вольових зусиль, спрямованих на досягнення певного результату. Саме завдяки волі комуніканта, на яку здійснено вплив,

спонування набуває негативної або позитивної орієнтації. Крім того, з метою реалізації поставлених завдань комунікатор спрямовує свої мовні дії таким чином, щоб через вплив на мотиваційну сферу і через зміну емоційно-оцінних характеристик комуніканта, він [комунікант] активізував свою діяльність так, як того потребує мовець.

Урахування доцільності того чи іншого способу впливу на співрозмовника/співрозмовників у конкретній життєвій ситуації, використання однієї мовної системи також сприяють позитивному ефекту спонування. Готовність адресата до виконання спонукуваної дії адресант може визначити або за зворотними невербальними діями адресата, або ж за вербальними.

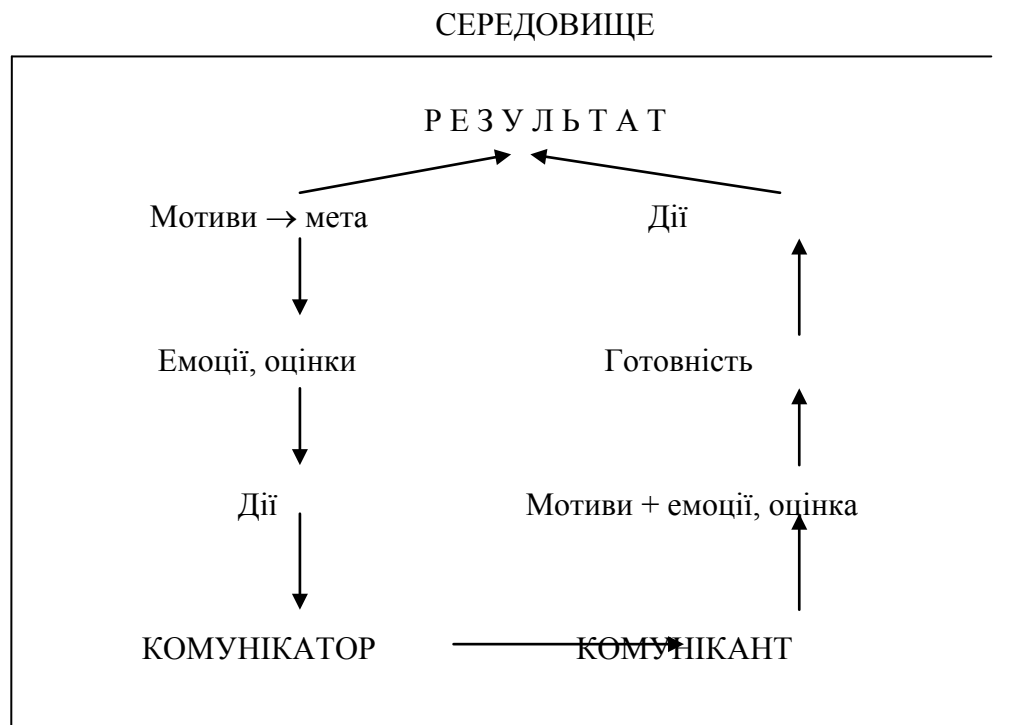

Рис.1. Функціональна структура акту волевиявлення (спонування)

Акт волевиявлення є двоспрямованим, базується на емоційно-вольовій сфері комунікантів, певним чином мотивований і зорієнтований на результат, запрограмований прагматичними намірами мовця. Його результативність залежить від взаємодії двох середовищ: внутрішнього (передбачає, чого людина хоче, що людина може, готовність діяти відповідним чином) і зовнішнього (соціально-економічна, духовна, політична тощо сфери життя людини).

У **другому розділі** "Семантико-синтаксичні особливості спонукальних речень" досліджуються семантико-синтаксичні особливості речень, які здатні репрезентувати спонукальну модальність, а також умови використання синтаксичних одиниць відповідної структури у спілкуванні.

Моделювання семантико-синтаксичної структури речень спонукальної модальності здійснювалося на основі таких визначальних принципів: а) наявність рівневої будови в будь-якій моделі; б) ієрархічність відношень між компонентами; в) наявність асиметричних відношень при експлікації суб'єкта і симетрично-асиметричних відношень між

компонентами семантико-синтаксичних моделей; г) збереження в межах моделі властивості бути структурно і комунікативно завершеною.

Безперечним є той факт, що основним лексико-граматичним наповнювачем предикатної позиції у семантико-граматичних моделях речень спонукальної модальності в сучасній українській мові виступає дієслово у формі наказового способу. Можливість утворення імперативних форм залежить від лексико-семантичних особливостей дієслів. Крім дієслів чуттєвого сприйняття та безособових, які традиційно кваліфікуються як такі, що не мають форми наказового способу, імперативні форми не властиві абсолютним і релятивним дієсловам, які позначають:

1) початок або продовження відповідного стану, в якому перебуває предмет (у прямому значенні), тобто процесуальні ознаки, не співвідносні щодо виконання, тривання з персональністю (*бубнявіти, виникати, гудіти, жевріти, зазвучати, іржати, телитися*);

2) перехід з одного стану в інший (*гоїтися, заживати, м'якнутися, охолонуть, твердішати* тощо);

3) набуття певної просторової характеристики (*височіти, глибиніти, даленіти, самотіти, порожніти*);

4) набуття певного кольору (*багрянити, біліти, голубіти, жовтіти, золотіти, сивіти, чорніти*);

5) багатократність або довготривалість дії – формальний показник префікс *попо-* (*попобачити, попоблукати, поповиварювати, поповозити, попоказитися, пополамати* та інші, але *попоїж, попоїжте*);

6) негативне ставлення до об'єкта (*гидувати, гордувати, гребувати, ненавидіти, нехтувати*);

7) вказівку на надмірність кратного вияву дії з негативними для суб'єкта (бенефіціанта) наслідками (*догулятися (до...), догратися (до...), доходитися (до...), добігатися (до...)*);

8) різні співвідношення і зв'язки між предметами, явищами (*відрізнятися, коштувати, полягати, стелитися*).

9) набуття певної форми чи рельєфної характеристики (*гостріти, горбатіти, горбитися, кругліти, морщитися* та інші).

Дієслова з деяких перерахованих семантичних груп (групи 6, 7 та окремі дієслова з групи 9) здатні утворювати форми наказового способу, але тільки з прогібівним значенням, наприклад: – ***Та не попечітьсЯ ж там!*** (С.Плачинда). Форми наказового способу можуть використовуватись у художньому мовленні, наприклад: *Ой там зірка десь впала, як згадка. Засміялося серце у тузі: Плачуть знову сичі... О ридай же, сріблій: Ходить осінь у лузі* (П.Тичина); *Плач, небо, плач і плач... Струмуй, ясна водо! Ти, смолокрила хмаро, благослови мене. Ти, блискавко, звістуй* (В.Стус).

Форми наказового способу дієслова можуть замінюватися іншими способами. Речення спонукальної модальності, в яких предикат – носій інваріантного імперативного значення – виражений формами інфінітива й індикатива, передають спонукування

категоричніше. Наприклад:

– **Покликати**, – коротко звелів султан, і в його голосі чулася нетерплячка (П.Загребельний); –**Поїхали**, – наказую коротко (Ю.Збанацький). Натомість форми кон'юнктива пом'якшують спонукальне значення. Наприклад:

– *Бажаю успіху*, – потиснув майор руку Корольову. – *До речі, я порадив би вам поговорити з начальником політвідділу* (І.Багмут).

Спеціалізованими синтаксичними формами вираження спонукальної модальності виступають односкладні речення. Інформація про суб'єкт отримується з граматичного значення предиката і комунікативної ситуації, в межах якої відбувається волевиявлення. Наявність семантичного суб'єкта, вираженого особовим займенником, логічно й психологічно увиразнює контакт між мовцем і слухачем, посилює або послаблює варіантне спонукальне значення висловлення. Наприклад: – *Я йду з дому*, – додав згодом. – *Вернусь, може, пізно. Ви йдіть у сад...* (О.Кобилянська); – *Та замовкніть ви!* – утихомирював братів Максим (Ю.Збанацький). Особовий займенник використовується також з метою протиставлення адресата спонукання мовцеві, наприклад: – *Так. Так, кажете, здорово нам'яли вам окупанти і гайдамаки потилиці?* – *Та здорово, що й казати...* – *Бігли, мабуть, так, що небу жарко стало!* – *А ви не смійтесь!* – *А ви не плачте* (О.Довженко).

Характерною особливістю семантико-синтаксичної структури речень спонукальної модальності, в яких предикат виражений формою 3-ої особи однини або множини наказового способу, є заповнення валентнісно зумовленої суб'єктної позиції. Наприклад: *Громада обурилася. – Де писар? Будемо писати прошення до станового. – Але і писар, і старшина кудись утекли. Кинулись їх шукати, та ніде не знайшли. – Нехай Андрій пише!* – гукнуло кілька голосів (Б.Грінченко); *Він гукнув на значкового й сказав: – Хай хлопці погуляють* (В.Підмогильний).

Для вираження спонукальної модальності досить продуктивною виявилась структурно-семантична схема **Vimper**. Наприклад: *Ці також кричали: – Не дозволимо! Ми маємо право! Хай говорить!* (У.Самчук); – *Ну, дівка! – Постояв, постояв, потім махнув відчайдушно рукою: – Ходімо!* (А.Дімаров); *Коли йде Гірняк улицею через нього перескакують автомобілі, переїздять, не зачіпаючи його, автобуси, а візники, налітаючи на нього, грізно вигукують: – Ген! Ген! П-о-о-бережись! І хто воно тут дітей без мамів на вулицю пускає* (О.Вишня). На комунікативному рівні непоширені спонукальні речення із семантико-синтаксичною структурою типу **Vimper** є інформативно достатніми, оскільки відповідають прагматичним намірам мовця: спонукати до певної дії чи певного стану, акцентуючи саме на процесуальній чи статальній ознаці, яка підлягає реалізації.

Семантико-синтаксична структура спонукальних речень залежить від прагматичних намірів мовця та ситуативно-комунікативних умов успішної реалізації волевиявлення.

Семантико-синтаксична модель речення спонукальної модальності може ускладнюватися шляхом модифікації варіантного спонукального значення. Елементами ускладнення виступають як такі, що пов'язані засобами певного граматичного зв'язку з іншими компонентами або один з одним (наприклад, однорідні компоненти), так і ті, які

синтаксично не зв'язані з компонентами структури, але належать до модифікаційно-супровідного рівня (вставні слова, словосполучення і речення, звертання, частки, вигуки). Наприклад: *Едіта. Сину ти забув, що ти молодший і говориш з гостем. Шановний вчителю, простіть його і не беріть за зле слів нерозважних* (Л.Українка); *Так будьмо ж єдині! Ми – квіти життя* (В.Сосюра); – *Ну, грайтеся собі*, – сказав Бондаренко (А.Головко); – *А звідки мені знати? Скажете – буду знати. Не скажете – не здогадаюся ніяк. Прошу, сідайте*, – відсуває квасолиння з призьби, звільняє йому місце (І.Вільде). Комбінування модифікаторів створює виразний емоційно-експресивний план висловлень, ускладнює їхній модально-семантичний зміст.

До неспеціалізованих синтаксичних форм вираження спонукання належать спонукальні речення, речення спонукальної модальності з невербалізованим предикатом, вокативні речення і спонукальні квазі-речення, складні речення спонукальної модальності, а також неспонукальні речення із спонукальним значенням. Вживання неспеціалізованих семантико-синтаксичних структур зумовлюється комунікативними завданнями мовця та ситуацією мовлення.

Для задоволення комунікативних намірів мовця у ситуаціях, коли час максимально скондесований, використовуються **спонукальні номінативні речення** (модель **Nn**): їхня семантика поєднує в собі основне буттєве значення і додаткове значення спонукальної модальності, втілюваної у відповідній спонукальній інтонації, наприклад: *Але один з солдатів раптом скочив на вікно, розбив його кулаком і подав команду: – Вогонь!* (О.Довженко).

Спонукальними номінативними висловленнями адресант може передати обмежене коло часткових значень спонукання. Ним може слугувати наказ, команда, вимога, попередження, застереження. Наприклад: *В тій хвилі в тіснині дався чути крик тухольських вартових: “Монголи! Монголи!” – вслід за тим прибігли вартові, голосячи, що монголи в незліченній силі показали в долині над Опаром* (І.Франко); *Просвістіли кулі, поруч вибухнуло кілька невеликих бомб. Літаки ревли, наводячи жах. Через деякий час пролунало: – Відбій!* (П.Автомонов).

Спонукальні речення з невербалізованим предикатом використовуються адресантом з метою спонукання до певної дії, яка “підказується” всією конструкцією, і при цьому увага концентрується на її окремих характеристиках, деталях руху, на об’єкті тощо. На цій основі формуються різні структурні типи спонукальних речень з невербалізованим предикатом: об’єктні й адвербіальні.

Спонукальними реченнями з невербалізованим предикатом адвербіального типу мовець, виражаючи спонукання, орієнтує слухача/слухачів, який/які є потенційними виконавцями, на те, як потрібно виконувати певну дію, в якому напрямі належить рухатися, який кінцевий напрямок руху, пересування в просторі. Обов’язковим компонентом еліптичних спонукальних конструкцій адвербіального типу (модель **Advx**) виступає конкретизатор, який позначає різні супровідні характеристики предикатної ознаки. Варіанти адвербіального значення можуть передаватися прислівниками і формами іменника в

непрямих відмінках з прийменником (чи без нього) з обставинним значенням, наприклад: – *Бригадо! Під землю!* – пішла команда (У.Самчук); *Ференц пояснив Хомі причину переполоху. – Спокійно!* – підняв руки боєць. – *Передай, що я їх ані рубатиму, ані пилятиму...* (О.Гончар).

За семантичними ознаками еліптичні спонукальні конструкції адвербіального типу поділяються на:

1) речення з атрибутивним значенням, наприклад: – *Живо, діти, живо!* – заохочував Захар, стоячи над потоком і допомагаючи то своєю порадою, то руками до роботи... (І.Франко); *Ось знов сюрчок, знов “біжи”, знов “лава”, знов той невтомний командир зі своїм Булавою: – Бригадо! Струнко! Спочинь! Струнко!* (У.Самчук);

2) речення з власне адвербіальним значенням, наприклад: – *Хлопці, чвалом!* – крикнув Чуйкевич, даючи знак шаблею, як до атаки (Б.Лепкий);
– *Негайно в штаб,* – наказав я, коли він підбіг до воза (Ю.Збанацький).

Кожна з цих груп поділяється на кілька підгруп. Зокрема, серед адвербіально-атрибутивних еліптичних речень спонукальної модальності виділяються конструкції із значенням якісної характеристики дії (або якісно-означальні), способу дії, а серед адвербіальних еліптичних спонукальних речень виділяються конструкції із спільним значенням місця, в яких наявна вказівка а) на місце, пункт призначення і б) на напрямок руху або дії.

Спонукальними реченнями об'єктного типу з невербалізованим предикатом мовець, спонукаючи до дії, орієнтує адресата-виконавця на особу, предмет, за допомогою якого виявляється імпліцитно виражена предикативна ознака.

Обов'язковим компонентом семантико-синтаксичної структури об'єктних спонукальних речень (модель **Obj!**) виступає об'єкт, засобом вираження якого виступають іменники в непрямих відмінках з прийменником або без прийменника, наприклад: *Грізний бойовий клич пролунав у відповідь на ці слова: – Вперед, сіверяни! За князя!* (В.Малик; *Антонович, вогника!* – гукає комбат від телефону. – *Хорошого вогника* (О.Гончар).

Обов'язковим поширювачем семантико-синтаксичної структури об'єктних речень спонукальної модальності виступає конкретизатор, оскільки його вилучення руйнує або змінює зміст висловлення, наприклад: *Все почалося вранці при сході сонця, коли звістка про перемогу наздогнала на марші полк, коли схвильований, зблідлий Самієв, вихопившись наперед, до знаменщиків, на льоту скомандував їм: – Прапор з чохла!* (О.Гончар).

За семантичним критерієм серед об'єктних спонукальних речень можна виділити:

речення з інструментальним значенням, якими адресант в момент висловлювання акцентує увагу на деталях, котрі виступають як предметне уточнення спонукування, тобто містять вказівку 1) на знаряддя, яким повинна здійснюватися спонукувана дія, або ж 2) на об'єкт спрямування, наприклад: 1) – *Гранатами!* – скомандував Сагайда бійцям, що стояли навпроти вікон. – *Покажіть їм Русь!* (О.Гончар); – *Люди! Візьміть цього негідника та в поруб його! В пута залізні!* – гукнув [Ігор] щосили (В.Малик); 2) – *Це моя улюблена пивниця, – сказав поет. – Пару пива!* (В.Підмогильний); *Враз тихо прочинилися двері, у зал прослиз лакей. Він був збентежений, зляканий; зігнувшись у три погібелі, пробелькотів: – Там, у*

білярдній, його благородіє... камер-юнкер Потьомкін... у нього обличчя у крові... – **Доктора Массо!** – скрикнула Катерина (Р.Іваничук); крім того, такі спонукальні речення можуть бути об'єктно-стверджувальними, об'єктно-заперечними, об'єктно-квантитативними;

речення з адресним значенням, що містять вказівку на особу, яка повинна стати активним виконавцем спонукуваної дії і на яку дія спрямована чи якої вона стосується тощо, наприклад: Головуючий: **Вам слово, Іване Кириловичу** (В.Дрозд); Голос покликача. **Обвинуваченим останнє слово!** (Л.Українка); Ярид. *Наче в клітці, в цих кручах, цих урвищах... У степ. До битви! Слово князю!!!* (О.Коломієць). В об'єктних спонукальних еліптичних реченнях з адресним значенням знаходить своє втілення структурна схема **ObjObj**, бо для інформативної повноти висловлення необхідним виступає поширювач на позначення об'єкта.

Основний зміст **спонукальних вокативних** речень – це імпліцитне спонукування, адресоване особі, до якої звертаються, наприклад: *...Може, мати в кухні? Галина боїться покликати, вона боїться, що не почує відповіді. Її маленьке серце ладне вискочити з грудей. – Галино! Галю!* – Дівчина здригається. Вона біжить на батьків голос, але ноги в неї стали зненацька немов чужі (О.Донченко). Основу вокативних речень спонукальної модальності складає звертання. Проте зміст вокативних речень порівняно з звертанням – компонентом структури спонукальних речень – завжди модально й емоційно забарвлений, значно ширший, передає складніше уявлення про адресата спонукування. Тому граматично оформлене звертання не тільки називає адресата мовлення, але й передає інформативно-завершене висловлення.

Розмежування власне вокативних і спонукальних вокативних речень здійснюється на основі контекстного критерію: якщо вокативне речення передує іншому висловленню будь-якої модальності, то таке речення зараховується до власне вокативних; вокативне висловлення, вжите ізольовано або ж після іншого речення розповідної чи питальної модальності, розглядається як речення спонукальної модальності. Наприклад: – **Боже великий! Боже милосердний!** – каже, простягнувши руки до образу. – **Положив еси йому мою найдорожчу думку, поможи ж йому й доказати сю справу!** (П.Куліш) – власне вокативні речення; – **Товаришу гвардії молодший лейтенант!** – покликали Черниша десь знизу, з-під насипу (О.Гончар) – вокативне спонукальне речення.

Квазі-речення спонукальної модальності поєднують у собі експресивність та волюнтативність. Їх загальна семантика полягає у вираженні спонукування, варіантне значення якого залежить від попереднього висловлення співрозмовника, ситуації або одночасно і від попереднього висловлення, і від ситуації. У змісті спонукального квазі-речення поєднуються модальне і логічне значення, наприклад: – **Тпру! Ой, який! Дам ось!.. Який нетерплячий!** – чути було, як поляскала по шиї (А.Головка); *Пугач спробував навести лад, нездатних, старих, малих спровадити додому, так Орина, дівоцький вожак, замірилася сапачкою: – Геть! Що ти тямши? Тепер наше право! Воля! Плати нам!* (К.Гордієнко).

Морфологічними засобами спонукування у структурі квазі-речень виступають вигуки та інтер'єктивовані слова. Деякі з інтер'єктивованих дієслів (*вистачить, давай, стій* та ін.) не

стали “справжніми” вигуками, тому що повністю не втратили лексичного значення, через що зберігають здатність керувати непрямыми відмінкам або мати при собі прислівник, або ж відкривати лівобічну позицію. Наприклад: – **Та цитьте ви там!** – обернулася Сикліта на крик, що справили діти, що гралися серед хати, білоголовий, чималий хлопчик і маленька дівчинка з великими сірими очима, теж білоголова, як соняшник на городі (Г.Григоренко); – **Гайда, хлопці, назад!** – скрикнув він (Б.Грінченко); Водоп'ян. **Майна стріла! Майна гак, Тома Гордійовичу! Ще майна гак. Іще майна гак** (Знак великим пальцем униз) (І.Микитенко); Кряж. **Та я його й читати не хочу. На ось піджак, занеси в хату** (М.Зарудний).

Інтер'єктиви *цитть*, *на*, *давай*, *геть* зберігають властивість утворювати корелятивні пари: *цитть* – *цитьте*, *на* – *нате*, *давай* – *давайте*, *геть* – *гетьте*. Наприклад: *Взявши до рук ці слизькуваті вироби цукерної індустрії, він [Степан] нагло ковтнув їх, суворо сам до себе промовивши:* – **Цитть!** *Я теж хочу поласувати* (В.Підмогильний); – **Цитьте!** – гукнув Мручко, і козаки перестали підскакувати й закаблуками бити, щоб розігріти ноги. – **Цитьте-бо!** ... *О, о, коні іржать...* (Б.Лепкий); *Трат лівою рукою ударив сина в обличчя.* – **Геть-но, щеня!** (В.Малик); – **Гетьте!** – шарпнувся зі всієї сили Володько і вишарпнув одну руку (У.Самчук).

Крім того, інтер'єктиви, які зберігають дієслівні ознаки, нерідко беруть участь у формуванні семантико-синтаксичної структури спонукального складнопідрядного речення у функції предиката головної частини. Наприклад: (Люто наступає на індіанку) **Геть звідси, геть, бо я тебе уб'ю!** (Л.Українка); – *Заснеш ти сьогодні чи ні, бісова дитино?* – накричала на неї Олена. *Почувся шльопок по голому задку, і дівчинка заплакала..* – *Заплач, Матвійку, дам копійку,* – *перекривив її Сергійко, що до цього часу мовчав.* – **Цитть, бо й тобі дам!** (Г.Тютюнник).

Квазі-речення спонукальної модальності за функціями поділяються на шість груп.

У **третьому розділі** “*Комунікативна структура речень спонукальної модальності*” визначаються засади аналізу комунікативної структури спонукальних висловлень, досліджуються особливості комунікативної структури простих та складних речень.

Мовленнева реалізація реченневої структури з притаманними їй зовнішньосинтаксичними і внутрішньосинтаксичними особливостями характеризується як динамічна, як така, що має певні рушійні сили і підпорядковується певним законам. Закони мовленневої діяльності передбачають членування висловлень на тему і рему, або ж визначають можливість/неможливість членування теми і реми на другорядні складники комунікативної структури.

Комунікативна структура на першому рівні членування передбачає поділ речення на дві частини: тему і рему. Другий рівень членування фіксує ієрархічний поділ елементів у межах теми і в межах реми, який визначається ситуацією мовлення (або контекстом), семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами, комунікативними завданнями.

За комунікативною структурою просте спонукальне речення поділяється на кілька типів. Першому типові властиве розмежування теми і реми. Для речень спонукальної

модальності така комунікативна структура маркована. Функцію тематичного компонента виконує особовий займенник або у разі його відсутності звертання. Крім того, тема може містити компонент, який вказує на об'єкт, що його певним чином стосується спонукувана дія і який відомий з контексту або ситуації мовлення. Рема ж у своїй структурі обов'язково містить компонент на позначення дії, до виконання/невиконання якої спонукає мовець. Якщо позамова ситуація змінює первинні прагматичні наміри мовця, потреби адресанта, то метою висловлення стає не спонукувана дія, яка, будучи один раз вираженою, затримується у свідомості мовця і слухача, а назва особи, яка повинна реалізувати дію, або ж повідомлення різноманітних додаткових характеристик: об'єкта, умови дії, часу, ознак дії тощо. Наприклад: *Степан нетерпляче зупинив її: – Ану, вже не плач / хоч ти!* (Г.Григоренко); *Постоявши трохи, вона [бабуся] пішла до хати і принесла під полою спідницю і кофту. – Хай одягне котрась, – лагідно посміхнулась. – Бери / ти, – сказала Тамара* (А.Хижняк).

Другий тип комунікативної структури простих речень спонукальної модальності містить імпліцитно виражену тему і експліцитну рему. Така структура визначається як немаркована для речень спонукальної модальності. Наприклад: – *Вернись!* – крикнув йому *Шахай*, бо побачив, як вилетіли з-за ліска *Галатові тачанки і піхота партизанська мчала підводами в атаку на ворожий тил* (Ю.Яновський); – *Розійдись!* – заревів *Шнайдер*, і голос його всі почули значно ясніше, ніж хрипіння *гучномовця* (В.Собко). Компонентом теми, імпліцитне вираження якої становить норму для речень спонукальної модальності, виступає суб'єкт спонукуваної дії, особа, до якої апелює мовець. Це зумовлюється специфікою семантико-синтаксичної структури спонукальних речень загалом; приналежністю учасників акту волевиявлення до одного мовного середовища, однаковим або майже однаковим (достатнім) рівнем інформативності; модальним значенням всієї структури.

У мовленні функціонують реченнєві реалізації, щодо яких ідентифікація складових комунікативної структури пов'язана з труднощами, оскільки опозиція “тема-рема” у них нейтралізується. До них належать, зокрема висловлення, в яких інформаційний центр виражений:

1) іменником у формі називного або непрямого відмінка, наприклад: *Жодного зайвого слова, жодного зайвого руху. – Ніж!* – гукаєш, і це означає – давай ніж (О.Гончар); – *Карту!* – наказав *Щорс*. *Подали розгорнуту карту* (О.Довженко);

2) прислівником або іменником у формі непрямого відмінка з прийменником або без нього з адвербіальним значенням, наприклад: – *Другого номера сюди! Сергія вбито!* – *І сам припав до кулемета* (П.Автомонів);

3) вокативом, наприклад: *І раптом він почув тихий голос батька Анта: – Микуло!* – *Він аж здригнувся, бо ніяк не сподівався, що батько Ант може подати голос. Схопився і одним кроком опинився біля помосту* (С.Скляренко). Семантика центрального елемента – конкретна спонукувана дія – усвідомлюється адресатом згідно з комунікативною ситуацією. Прогнозовану позицію займає елемент/елементи, комунікативна значущість якого/яких у конкретній життєвій ситуації максимальна. До цього типу належать також і речення, в яких експліцитний центральний елемент виражається вигуком.

Оскільки структурні частини *складносурядного речення спонукальної модальності* характеризуються відносною синтаксичною незалежністю, то вони й зазнають ступеневого актуального членування. Спостереження над комунікативною організацією їх предикативних частин засвідчили, що її потенційні можливості не обмежені чітко визначеними типами семантичних відношень між структурними частинами.

З комунікативного погляду *складнопідрядне речення* як складна комунікативна одиниця має два плани. Перший загальний план актуального членування сприяє формуванню складного речення як комунікативної одиниці, в якій відбувається певний розподіл комунікативного навантаження у межах всієї конструкції, тобто таке речення позначене членуванням першого ступеня. Актуальне членування відображається у лінійній побудові складного речення щодо послідовності головної і підрядної частини. Часткові ж плани актуального членування речення, або другий, третій тощо ступені членування, відображають лінійну побудову складного речення щодо послідовності відповідних компонентів у складі предикативних одиниць. Складнопідрядні речення спонукальної модальності на комунікативному рівні можуть мати одноступеневе, багатоступеневе актуальне членування або ж здатні репрезентувати собою висловлення нерозчленованого типу, тобто висловлення з нульовим варіантом теми.

Висновки

У **висновках** викладено основні результати дослідження.

Модальність – це вияв конкретного зв'язку змісту, вираженого в реченні, з дійсністю. У процесах спілкування речення як структурна, статична одиниця, будується за певним зразком, моделлю, перетворюється на явище функціональне, динамічне. Комунікація “наповнює” модель речення модальністю, яка є однією з його істотних характеристик, одним з аспектів його зовнішньо-синтаксичної структури. Дослідженням стверджується, що кваліфікацію і класифікацію інваріантів та варіантів мовленнєвої реалізації спонукального значення, яке виділяється у межах об'єктивних модальних значень, слід здійснювати з урахуванням взаємодії лексико-семантичних, формально-граматичних, семантико-синтаксичних та інтонаційних засобів.

Спонукальна модальність відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами, зумовлені особистісними, соціальними та ситуативними факторами. Спектр семантичних модифікацій загального спонукального значення досить широкий. Орієнтованість на позитивний результат спонукання передбачає обов'язкове врахування відомих або передбачуваних фонових знань, соціального та комунікативного статусу комунікантів, ситуації мовлення тощо.

Речення спонукальної модальності виконують денотативно-спонукальну, фатично-спонукальну і регулятивно-спонукальну функції. Визначення функції конкретного речення здійснюється з урахуванням можливих відмінностей між мовним змістом висловлення і тією інформацією, яка базується на цьому змістові. Основним показником при цьому виступають прагматичні наміри мовця та мовна ситуація.

Спонукальна модальність може виражатися як спеціалізованими морфологічними і синтаксичними засобами (наказовий спосіб дієслова, односкладні спонукальні конструкції тощо), так і неспеціалізованими (форми інших способів дієслова, неспонукальні конструкції). Роль спеціалізованих і неспеціалізованих засобів у вираженні спонукання різна, диференційована.

Семантико-синтаксична структура речень спонукальної модальності може ускладнюватися шляхом модифікації варіантного спонукального значення. Модифікаторами виступають 1) складники, які пов'язані засобами певного граматичного зв'язку з іншими компонентами або один з одним (однорідні компоненти), 2) складники, які синтаксично не пов'язані з компонентами (звертання, частки, вигуки, вставні слова, речення і словосполучення). Комбіноване вживання модифікаторів створює виразний емоційно-експресивний план висловлень, ускладнює їх модально-семантичний зміст.

Відповідно до власних комунікативних намірів мовець використовує своєрідно ущільнені семантико-синтаксичні структури, до яких належать номінативні речення спонукальної модальності та спонукальні речення з невербалізованим предикатом.

У процесі спілкування у мовця відповідно до прагматичних намірів, зорієнтованих насамперед на позитивну результативність акту волевиявлення, виникає потреба у поліпредикативних висловленнях, що сприяє розв'язанню ускладнених комунікативних завдань.

Вибір семантико-синтаксичної організації висловлення детермінується потребою в осягненні й розв'язанні комунікативних завдань відповідно до мети, яку ставить перед собою мовець; ситуації, в якій реалізується мовленнєвий акт; обставин, які стали передумовами появи конкретної ситуації мовлення, мовно-буттєвої компетенції, або фонових знань, та з урахуванням комунікативного статусу комунікантів.

Своєрідність комунікативної структури речень спонукальної модальності простої формально-граматичної будови полягає в тому, що вона [комунікативна структура] має три типи свого вияву: 1) тема і рема мають експліцитне вираження; 2) імпліцитна тема і експліцитна рема; 3) особливий тип комунікативної структури, в якій опозиція "тема – рема" нейтралізується. Третій тип вияву комунікативної структури речень спонукальної модальності становить специфічну рису комунікативної структури розглядуваних речень.

У спонукальних складносурядних реченнях ступеневе актуальне членування стосується структурних частин, які об'єднані в єдине семантико-синтаксичне та інтонаційне ціле за принципом рівнозначності. Можливості комунікативної організації предикативних частин не обмежуються семантичними відношеннями між ними.

Комунікативна структура спонукальних складнопідрядних речень може характеризуватися як моноремна або ж мати одноступеневе чи кількаступеневе членування. Позиція підрядної частини складнопідрядного речення спонукальної модальності визначається можливостями семантико-синтаксичного позиційного варіювання і комунікативними намірами мовця.

Позиція центрального або інформаційно-регулятивного елемента в простих реченнях спонукальної модальності залежить від ступеня його комунікативного навантаження і прагматичних намірів мовця, а в структурних частинах складнопідрядного речення, крім названих чинників, і від їх семантико-синтаксичної організації.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Харченко С.В. Категорія спонукальності в українській мові // “Наукові записки” Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Філологія, №1. – Вінниця: ВДПУ, 1999. – С.81-85.
2. Харченко С.В. Спонукальність як модально-синтаксична категорія // “Наукові записки” Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Філологія, №2. – Вінниця: ВДПУ, 2000. – С. 142-145.
3. Харченко С.В. Комунікативна структура речень спонукальної модальності у світлі теорії актуального членування речення // Наукові записки. – Випуск 30. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ імені В.Винниченка, 2000. – С.318-325.
4. Харченко С.В. Еліптичні спонукальні конструкції адвербіального типу // Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. – К., 2001. – С.163-173.
5. Харченко С.В. Модифікатори семантико-синтаксичної структури спонукальних речень // Проблеми державного будівництва в Україні. – Вип. №5: Питання державного будівництва і вдосконалення суспільних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 квітня 2000р. – К.: Вид-во Міжнародного інституту лінгвістики і права, 2000. – С.235-237.
6. Харченко С.В. Варіативність спонукальних речень (на матеріалі українських перекладів Нового Завіту) // Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції, Київ, 5-6 жовтня 2000р. – Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С.486-493.
7. Харченко С.В. До питання про комунікативну структуру речень // Проблеми державного будівництва в Україні. – Вип.6: Проблеми державного будівництва в умовах європейського шляху розвитку незалежної України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 25 квітня 2001р. – К.: Вид-во Міжнародного інституту лінгвістики і права, 2001. – С.386-388.

АНОТАЦІЯ

Харченко С.В. Семантико-синтаксична і комунікативна структура речень спонукальної модальності. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2001.

У дисертації досліджено семантико-синтаксичну і комунікативну структуру речень спонукальної модальності, визначено статус категорії спонукальної модальності як такої, що відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами, які зумовлені особистісними, соціальними та ситуативними факторами. Встановлено, що спонукальна модальність може виражатися як спеціалізованими морфологічними і синтаксичними засобами, так і неспеціалізованими, функція яких у вираженні спонукування неоднакова. На основі дослідження особливостей реалізації різних типів семантико-синтаксичних структур встановлено, що вибір тієї чи іншої семантико-синтаксичної організації висловлення зумовлюється певним комплексом комунікативних завдань, ситуацією мовлення, фоновими знаннями та комунікативним статусом комунікантів. Схарактеризовано типи комунікативної структури простих речень спонукальної модальності, а також особливості комунікативної структури складнопідрядних та складносурядних спонукальних речень.

Ключові слова: спонукальна модальність, семантико-синтаксична структура, комунікативна структура, тема, рема, вербалізований предикат, невербалізований предикат, суб'єкт, мовець, слухач, акт волевиявлення.

АННОТАЦІЯ

Харченко С.В. Семантико-синтаксическая и коммуникативная структура предложений побудительной модальности. – Рукопись. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2001.

Диссертация посвящена исследованию семантико-синтаксической и коммуникативной структуры предложений побудительной модальности. Анализ побудительных предложений произведен с учётом современных подходов к изучению синтаксических конструкций, в частности, не только формального и семантического аспектов высказываний, но и прагматического.

Побудительные предложения реализуются в двунаправленном акте волеизъявления, основанном на эмоционально-волевой сфере коммуникантов, соответствующей мотивации и ориентации на результат.

Побудительная модальность выражается как специализированными морфологическими и синтаксическими средствами (например, глаголом в форме повелительного наклонения глагола, односоставные побудительные конструкции), так и конструкциями с транспонированными формами выражения побуждения. Выбор средств оформления побудительной модальности зависит от прагматических намерений говорящего.

К специализированным принадлежат односоставные побудительные предложения с предикатом, выраженным формой побудительного наклонения глагола. Транспонированный глагол либо усиливает (формы инфинитива, индикатива), либо смягчает (формы конъюнктивa) вариантное значение побуждения. Экспликация субъекта в семантико-

синтаксической структуре предложений побудительной модальности способствует более выразительному проявлению контакта между участниками общения.

Употребление предложений побудительной модальности с имплицитным предикатом характерно для стандартных ситуаций, в которых действие обычно заранее известно исполнителю. Большинству таких ситуаций присущ дефицит времени, и лаконизм побудительных конструкций мотивируется установкой на своевременное и, следовательно, успешное исполнение действия, к которому побуждается адресат.

Семантико-синтаксическая структура предложений побудительной модальности может усложняться как облигаторными, так и необлигаторными компонентами, несущие на себе дополнительную информацию о побуждаемом действии.

Вокативные предложения при условии изолированного употребления в конкретной ситуации приобретают побудительное значение. Квази-предложения могут выполнять функцию побудительного предложения только при наличии соответствующего контекста.

Кроме вокативных и квази-предложений, к неспециализированным средствам выражения побудительной модальности относятся также и сложные предложения, семантико-синтаксическая структура которых достаточно разнообразна и имеет свои конструктивные признаки.

Функцию косвенного побуждения могут выполнять повествовательные и вопросительные предложения в случаях функциональной транспозиции на семантико-синтаксическом уровне. Побудительная семантика высказываний в таких случаях формируется под воздействием ситуации общения и коммуникативных намерений адресанта.

Использование соответствующей семантико-синтаксической организации высказывания мотивируется решением конкретных коммуникативных задач, ситуацией речи, фоновыми знаниями и коммуникативным статусом говорящего и слушающего.

В диссертации исследованы также особенности актуального членения предложений побудительной модальности. Основным показателем при этом выступает ситуация общения.

Ключевые слова: побудительная модальность, семантико-синтаксическая структура, коммуникативная структура, тема, рема, вербализированный предикат, невербализированный предикат, субъект, говорящий, слушающий, акт волеизъявления.

ANNOTATION

Kharchenko S.V. The semantic-syntactical and communicative structure of the imperative modality sentences. – Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical University named after M.P.Drahomanov. – Kyiv, 2001.

The dissertation deals with the investigation of the semantic-syntactical structure of the imperative modality sentences. The imperative sentences reflect emotional and volitional relations between communicators, determined by their personal peculiarities and social and situational

conditions of communication. The imperative modality may be represented either by specialized morphological and syntactical means or non-specialized ones expressing imperativeness. According to the peculiarities of realization of different types of semantic-syntactical structures, it is defined, that the choice of psychological means of semantic-syntactical organization of the utterance is determined by the communicative tasks, situation of speaking, back knowledge and the communicative structure of the imperative modality as well as the peculiarities of communicative structure of compound and complex imperative sentences.

Key words: imperative modality, semantic-syntactical structure, communicative structure, theme, rheme, explicative predicate, implicative predicate, subject, speaker, listener.